

УДК 111.84

О.П. БОЙКО

ЦІННІСНІ ДИЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ: ДОБРО ТА ЗЛО ЯК АНТРОПОЛОГІЧНІ ФЕНОМЕНИ**Бойко Ольга Петрівна** – д. філос. н., доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України» (м. Суми)

Стаття присвячена розгляду та аналізу таких понять, як «добро» та «зло». Звернуто увагу на джерела виникнення добра та зла. Показано, що це відносні поняття, а їх застосування залежить безпосередньо від самої людини та її ціннісної системи.

Ключові слова: добро, зло, цінність.

Статья посвящена проблеме существования добра и зла. Рассмотрены точки зрения на причины возникновения добра и зла. Акцентировано внимание на то, что это относительные понятия и их реализация непосредственно зависит от самого человека и его ценностной системы.

Ключевые слова: добро, зло, ценность.

The article is devoted to the consideration and analysis of such concepts as «good» and «evil.» Sources of good and evil emergence have been shown. Attention has been paid to the fact that these are relative concepts and their application depends directly on the person and his value system.

Keywords: good, evil, value.

© О.П. Бойко, 2013

Постановка проблеми. Вічне протистояння добра і зла – це одна з найбільших філософських проблем. Дискусії з цього приводу йшли з найдавніших часів і по сей день. Але у переломні періоди розвитку суспільства, в моменти загострення конфліктів, коли постає питання про смисл та цілі існування, роздуми щодо добра і зла стають особливо актуальними. Пошук смислу життя, моральної істини, розуміння «вічних цінностей» притаманні особистості, яка має особливу інтегративну якість – духовність. Ці сентенції набувають особливого значення в період сучасних катаклізмів, що і зумовлює звернення філософів до фундаментальних питань, пов'язаних з життям людини і суспільства.

Будь-яка релігійна концепція, філософська система завжди приділяла увагу поняттям добра і зла, намагаючись допомогти людям розібратися в їх сутності, в способах досягнення добра та подолання зла. Різні філософські школи, в залежності від розуміння законів розвитку, а також духовних потреб, по-різному визначали співвідношення між добром і злом, пропонуючи свої способи ствердження чеснот і боротьби з пороками. При розгляді даного питання одні з них апелювали до Абсолюту, до незмінності духовних цінностей, другі – виводили їх зі сфери корисності та щастя, треті – вважали їх продуктом суспільних домовленостей. Тим паче, не звертаючи уваги на відмінності у спробах вирішення питання протистояння добра і зла, всі вони демонструють актуальність звернення до даної проблематики.

Складність розуміння добра і зла міститься у тому, що їх неможливо визначити однозначно. Взагалі-то людина духовна, з розвинутою моральною свідомістю, повинна сама розуміти, що є добро, а що зло. Разом з тим, у рамках філософських систем та релігійних доктрин завжди існували

спроби виявити «загальну природу» цих понять, дати абсолютне визначення зла і добра.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не буде перебільшенням сказати, що, напевно, не має ні одного відомого філософа або мислителя в історії культури, який би, так або інакше, не торкнувся у своїх роздумах проблеми добра і зла і в цілому питання щодо людини. Здавня ця проблематика була в центрі уваги видатних філософів та богословів. Поняття «добро» і «зло» є фундаментальними в категоріальному апараті не тільки етики та аксіології, але і філософської антропології, оскільки відображають і суспільні відносини, і ціннісні імперативи, і категорії пізнання людини. Особливо важливим є те, що від них залежить існування всього людства. Тому дослідження цих категорій та феноменів життя людини здійснювалося протягом усього існування людства і сучасність не стоїть осторонь. Досить цікавий аналіз співвідношення добра і зла можна знайти в працях М. Бердяєва, Л. Карсавіна, С. Франка, В. Франкла, Е. Фромма та інших. Антропологічне розуміння співвідношення «добро-зло» викладено в працях М. Бубера, М. Шеллера, Е. Фромма. Розуміння добра і зла в українській філософській традиції представлено в працях В. Андрущенко, С. Кримського, В. Малахова, С. Машкевич, В. Мовчан та інших.

Мета дослідження. Незважаючи на те, що у другій половині ХХ століття інтерес до проблеми співвідношення добра і зла, війни і миру, насильства і ненасильства поживався, з'явилися дослідження, ці питання не вичерпалися, а багато в чому навіть загострилися. Вивчення даної проблематики в філософсько-антропологічному ключі, з урахуванням матеріалів накопиченої духовної традиції, безумовно, є однією з найактуальніших завдань сучасної філософської думки. А мета даної

праці – розглянути проблему добра і зла у ракурсі співвідношення цих понять у рамках ціннісної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одна з ранніх спроб співставлення добра і зла була здійснена в ранніх релігійних системах Сходу – зороастризмі, мітраїзмі, маніхействі. Добро та зло в цих системах мають субстанційну природу, тобто розуміються як два самостійні рівноправні начала світу. Зло отожднювалося з силами руйнування, добро – з творчою, позитивною силою. А боротьба цих начал і визначає розвиток світу. Добро та зло в даному випадку онтологізуються. Це надлюдські сили, які складають дуальну основу світу.

Рання давньогрецька філософія, зокрема представники Мілетської школи (Фалес, Анаксимандр, Анаксимен) вважали, що добро виступає як космічний порядок, як цілісність, а відхід від нього – це є зло.

Релігійно-філософська система даосизму розуміє добро як єдність із Дао – світовим шляхом, а відхилення від цього шляху – зло. Представники конфуціанства збереження світового порядку і в природі, і у соціальному житті асоціюють з добром. В індійській філософії добро – це єднання Брахмана і Атмана, абсолютна єдність всезагального та індивідуального. Отже, добро у стародавньому світі, особливо на ранніх стадіях розвитку, розумілося як космічний порядок злиття з вищими силами.

Більш диференційований підхід щодо добра і зла вже представлений у філософській системі Платона. Відповідно своєму розумінню світобудови – світ ідей, який керується принципом Абсолютного Блага, і матерія як неструктуроване начало, виступають онтологічними основами добра і зла. А само по собі зло і добро є характеристики людської поведінки, які керуються принципами буття. Витікаючи з цієї теорії добро доступне не всім, лише мудрецам, які здатні виявити основи світобудови і споглядати за допомогою розуму світ ідей.

Отже, можна сказати, що саме антропологічна проблематика проблеми добра і зла була закладена в епоху античності Сократом, Платоном, які намагалися виявити зв'язок між моральною досконалістю («блага», «добро») людини та знанням про неї. Аристотель підкреслював, що ціллю є не знання, а вчинки, тому важливим є не благо само по собі, а «здійснене благо», благо в дії. Тобто вже окреслений зв'язок з людиною, яка й реалізує (або не реалізує) закони добра і зла у дійсності.

Подальша розробка, а отже, і значний вклад в духовно-антропологічну проблематику добра і зла внесла епоха середньовіччя. Багато представників цього періоду (Августин Блаженний, Тома Аквінський) глибоко розуміють те, що поняття добра і зла не є абстрактними, а виступають у якості вищих духовних установок. Наприклад, Оріген, поряд із проблемою співвідношення незмінності Бога з творінням світу, поставив собі завдання розв'язати проблему Божого правосуддя з благою і походженням зла у світі. У повній суперечності з подальшою церковною традицією і в згоді з неоплатонічною він вважав зло лише ослабленням божої еманції в світі, причому це послаблення зни-

жується силою Логосу, тому будь-яке творіння, зрештою, відновиться у первісній чистоті і врятується [2., с. 175].

Квінтесенція класичної філософії стосовно цієї проблематики – це категоричний імператив І. Канта. На його думку Вищий закон тотожний добрій волі, яка виступає як обов'язок. Цей основний закон моралі є всезагальним принципом життя людини.

Неможливо також не згадати російську філософсько-антропологічну думку кінця XIX – початку XX століть, яка пов'язана з такими іменами як М. Бердяєв, С. Булгаков, Ф. Достоевський, К. Леонтьєв, М. Лосський, П. Флоренський і т.д., предметом дослідження яких стали такі поняття як смисл життя, смерть та безсмертя, добро і зло, справедливість, ідеал, свобода, любов тощо.

Сучасне розуміння понять добра і зла є найбільш загальним. Вони виступають однією з форм суспільної свідомості – моралі і розглядаються лише крізь призму нормативної етичної теорії та сприймаються як поняття, що мають історично сформований і історично наповнений зміст, і одночасно як поняття, що включають у себе елемент вічного, абсолютного.

Існують дві точки зору на причини виникнення добра і зла. Перша пов'язувала ці поняття з людськими потребами та інтересами, бажаннями, з насолодою і стражданням, щастям і нещастям тощо. Добро – все те, що приносило насолоду щастям, задовольняло потреби; зло – це те, що породжувало страждання і нещастя. Друга трактовка виводила ці поняття з божого веління або розуму та відхилення від них: добро – веління Бога, зло – Диявола.

В рамках останньої трактовки є декілька точок зору. Для одних добро і зло є однопорядковими началами світу, які знаходяться у постійному єдиборстві. Такий дуалізм яскраво представлений у маніхействі. Прихильники іншої точки зору вважають, що добро є шлях до абсолютного добра – до Бога, зло ж є відхилення від цього шляху, відпадіння від Бога. Дійсним абсолютним світовим началом є божественне добро. Зло ж – результат помилок або порочних рішень людини, яка є вільна у своєму виборі. Як немає світла без тіні, так немає і добра без зла. Тобто зло, наприклад на думку Аврелія Августина, це нестача добра, як тінь, нестача світла.

Співвідношення в людині добра і зла утворює особливу сферу – сферу цінностей. Саме наявність цінностей утворюють світ людини, організують світ людських відносин. Отже, світ людини – це світ цінностей.

Взагалі феномен, що іменується «цінність», є складним комплексом і міститься як у пізнавальних структурах, так і у світогляді людини, в глибинних процесах соціального життя і культури.

У цінностях завжди виражені узагальнені цілі та засоби їх досягнення. Вони є певними нормами, які забезпечують життєдіяльність суспільства і допомагають індивідам робити правильний вибір своєї поведінки в життєво значущих ситуаціях. Цінності є соціальними індикаторами якості життя, а

система цінностей служить фундаментом культури. Система цінностей чинить зворотний вплив на інтереси, потреби людей і суспільств, і виступає одним з найважливіших стимулів соціальної дії.

Культурні цінності, за визначенням класика аксіології Г. Ріккєрта, є цінності, «до оцінки яких або до праці над якими ми почуваємо себе більш або менш морально обраними в інтересах того суспільного цілого, в якому ми живемо, або за якою-небудь іншою основою» [3, с. 55]. Тому проблема цінностей культури – це завжди проблема моралі.

А характеризуючи саму цінність, зазначимо: «Для цінності, як цінності, питання про її існування позбавлене всякого сенсу. Проблема цінності є проблема значущості цінності» [3, с. 23]. Значущість – суть цінності. Говорючи про цінності, ми завжди говоримо про значущості. Кожна цінність має свою значущість, а якщо вона відсутня, якщо ми у ставленні до неї не почуваємо себе морально зобов'язаними, то вона для нас буде псевдоцінністю, нами безпосередньо не сприйнятою, але такою, що нам ким-небудь нав'язується. «Поняття «псевдоцінність», – пише Л. Н. Столович, – не слід змішувати з поняттям «антицінність». Останнє – це те, що протистоїть цінності: зло, потворне, несправедливість і тому подібне. «Псевдоцінності» ж перетворюють цінності на анти цінності» [4, с. 95]. У процесі глобалізації світ став переповнений такими псевдоцінностями, внаслідок чого людині стає не просто виокремити для себе ті, які були б для неї по-справжньому значущими, якою і є добро.

В широкому розумінні слова «добро» і «зло» позначають позитивні та негативні цінності взагалі. Ми застосовуємо ці слова для позначення різних речей: «добрий» значить хороший, «злий» – поганий. Само по собі слово «добро» ми вживаємо для позначення чи то речі, як якийсь статок, як щось потрібне, корисне. Наприклад, «добрий кінь», «добра праця», «добрі вчинки». Тобто, в даних випадках підкреслюється гарне, корисне, а отже, цінне заради чогось іншого.

Духовне значення слова «добро» розуміється як чесне, справедливе та корисне, тобто таке, що відповідає обов'язку людини. Таке розуміння підкреслює, що добро є цінним само по собі і не служить засобом заради іншої цілі. Отже, в даному випадку добро є моральне та ціннісне поняття. Воно виражає позитивне значення явищ або подій в їх відношенні до вищої цінності – до ідеалу. А зло, таким чином, є протилежність добра.

Відповідно такому розумінню, добро і зло усвідомлюються як особливого роду цінності, які не торкаються природних або стихійних подій чи явищ. Вони позначають не просто вчинки, які здійснені за власним бажанням та вибором, а й дії, які усвідомлено співвідносяться з певним стандартом – у кінцевому рахунку з ідеалом. Також добро і зло як морально-ціннісні категорії пов'язані з душевним та духовним досвідом самої людини та здійснюються завдяки цьому досвіду. Вони проявляються у вчинках.

Отже, добро – це характеристика дії, яка ініційована бажанням добра. Так само і зло – але бажанням зла. Бажання виступає в якості мотиву

вчинку, що обумовлює абсолютність феномена добра і зла.

Так, добро і зло – це нормативно-оціночні категорії свідомості, які в узагальненій формі позначають позитивне, тобто благо, і негативне, те, що осуджується у вчинках і мотивах людей, у явищах суспільного життя. Добро – це те, що може служити предметом задоволення людських потреб, все те, що сприяє покращенню життя, звеличенню особистості людини, вдосконаленню суспільства. Це відносини довіри, справедливості, милосердя, любові до ближнього.

Зло – все те, що збуджує в нас незадоволення або відразу, або взагалі оцінюється нами негативно та протистоїть благу. Це – аморальне, антигуманне, недобре. Зло тягне за собою біди, страждання, руйнування. Зло знаходиться там, де людину принижують, ображають, де до неї ставляться як до речі, за допомогою якої можна здобути користь. Поняття зла охоплює всі негативні явища: насилля, крадіжку, підлість, жорстокість, зраду тощо.

Самі по собі поняття «добро» і «зло» не мають ніякої цінності, а от здатність розрізнення цих феноменів і є принциповою властивістю тільки людини. Саме розрізнення, відношення до цих феноменів здійснюється в рамках ціннісної системи.

Історичний процес формування понять добра і зла був процесом становлення та розвитку самої історії людства та самої моралі. Отже, добро і зло усвідомлюються як особливого роду цінності. На відміну від стихійних подій, які не мають відношення до того, про що мислиться у категоріях добра і зла, добро і зло характеризують наміри дії, які здійснені вільно, тобто вчинки. Оцінювання будь-яких вчинків відбувається в межах ціннісної системи.

Якщо у розумінні добра і зла спиратися на антропологічні теорії (М.Бубер, М.Шеллер, Е.Фромм), де зло є фундаментальною, первинною характеристикою людини, то можна зазначити, що зло є найбільш глибша, а тому і прихована сутність. Тому за своїм імперативно-ціннісним змістом добро і зло представляють собою дві сторони однієї медалі. Вони взаємно визначені і в цьому вони як би рівні. Людина пізнає зло, оскільки має певну уяву про добро. Людина цінує добро, якщо на власному досвіді відчула що таке зло. Існування зла, як би можна так сказати, представляє свого роду умову, або є обов'язковою складовою існування добра. Неможливо не погодитися з Е. Гідденсом, який пише, що «усім нам необхідні моральні переконання, які вище за дрібні турботи і чвари повсякдення. Ми повинні бути готові активно відстоювати ці цінності, якщо вони погано приживаються або виявляються під загрозою. ... Нам усім було б не варто жити, якщо б у нас не було того, за що варто вмерти» [1, с. 5].

Висновки. Таким чином, добро і зло носять універсальний характер, тобто вони розповсюджуються і на відносини між людьми, і відносини людини з оточуючим світом. Як добро, так і зло мають конкретний характер, залежать від реальних суспільних відносин. При цьому головною особливістю цих феноменів є їх суб'єктивність та відносність.

Вони співвідносяться з вищим благом, моральним ідеалом, як образом досконалості або Добра, як вищої цінності. Але протилежність добра і зла абсолютна. Ця протилежність реалізується завдяки рішенням самої людини, відповідно діям, вчинкам. Тобто відповідно тієї ціннісної системи, в якій

живе людина, і яку сповідує. Вся сутність самовдосконалення особистості міститься у прагненні до добра, і це вже є значним для людини. Але морально воно має меншу цінність, ніж недопущення зла. Не допустити зло – ось головне завдання кожної людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация изменяет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М. : Мысль, 2004. – 120 с.
2. Мозговий І. Неоплатонізм і патристика, або Світло в приємках великої цивілізації. Монографія / І. Мозговий. - Суми: ДВНЗ «УАВС НБУ», 2009. – 471 с.
3. Риккерт Г. О понятии философии / Г. Риккерт // Науки о природе и науки о культуре. – М. : Республика, 1998. – С. 51–78.
4. Столович Л. И. Об общечеловеческих ценностях / Л. Н. Столович // Вопросы философии. – 2004. – № 7. – С. 86–97.